

**היחס לנבואת נשים במקורות היהודיים המסורתיים**

**The Attitude Toward Female Prophecy in Jewish Traditional  
Sources**

יוליה שוורצמן

המכללה האקדמית גליל מערבי

[julias@wgalilee.ac.il](mailto:julias@wgalilee.ac.il)

טל. 054-4450068

## תקציר

מאז ומתמיד הדירה היהדות את הנשים מהזירה הציבורית. יוצאת מן הכלל מבחינה זו היא הנבואה, תופעה ציבורית מובהקת. התורה מדברת על שלוש נביאות (מרים, דבורה וחולדה) שאליהן הוסיפו החכמים עוד ארבע נביאות (שרה, חנה, אביגיל ואסתר). אף שמקובלת על כל הפרשנים המסורת בדבר קיומן של נביאות, לא פעם הפרשנים מתקשים לקבל את המנהיגות הרוחנית של נשים אלה ומחפשים דרכים פרשניות שינמיכו את קומתן ואת עוז רוחן. המאמר עוסק ביחס המקורות המסורתיים לנבואת נשים החל מתקופת חז"ל עבור דרך הגות ימי הביניים בכלל וההגות הפילוסופית בפרט, וכלה בפרשנים של מאתיים השנים האחרונות. בחינת החומרים מראה שאין אחידות בדעותיהם של הפרשנים ולצד דעות ביקורתיות ואף מזלזלות נשמעים במקורות דברי הערצה ושבח.

**מילות מפתח:** יהדות ומגדר, נבואה, פילוסופיה יהודית בימי הביניים, מדרש, פרשנות המקרא המודרנית.

נדמה שאין חולק על כך שהיהדות איננה מעודדת סימטריה מגדרית. חז"ל מביעים הסתייגות מנוכחות הנשים במרחב הציבורי ומעורבותן במשימות הנחשבות לגבריות, כגון, מלוכה, פסיקה או שפיטה. אף שהמקרא מעיד על המקרים שבהם משימות אלה מולאו על ידי נשים, חז"ל נוטים להמעיט בחשיבותן ולהביע ביקורת גלויה או מרומזת כלפי אותן נשים בודדות שחרגו מהגבולות המגדריים. הוגי ימי הביניים אינם רחוקים מחז"ל בעמדתם לגבי מעורבות הנשים בחיים הציבוריים ולעתים אף מחמירים מהם.

במשך רוב שנותיה של היצירה הדתית נשא העיסוק במעמדה הציבורי של האשה אופי תיאורטי לחלוטין. רק במאה ה-20 שאלת השתתפותה של האשה בחיים הציבוריים הפכה מדיון ערטילאי לסוגיה אקטואלית.<sup>1</sup> מיותר לציין שגם במאה ה-21, יותר ממאה שנים אחרי שהתעורר הצורך בהתמודדות הלכתית מעשית עם שאלה זו, הנושא עדיין שנוי במחלוקת. כך, שתי המפלגות החרדיות היושבות בכנסת מונעות מנשים מלהתמודד על מקום ברשימתן.

בניגוד לשאר ההיבטים של פעילות הנשים במרחב הציבורי שכל נגיעה בהם מציתה ויכוח הלכתי לוחט, נבואת נשים מעולם לא היוותה בעיה עקרונית. ניתן לומר שהנבואה, שהיא לב לבה של היהדות, מצטיירת הן מהמקרא והן מהפרשנות לדורותיה כתופעה שוויונית,<sup>2</sup> למרות שאין תפקיד

<sup>1</sup> מ. אלון, *מעמד האישה, הקיבוץ המאוחד, תל אביב תשס"ה*, עמ' 101-51. מ. שילה, 'המאבק לזכות הבחירה כאספקלריה לתפיסת האישה ביישוב (1918-1926)', *מסכת ד (תשס"ו)*, עמ' 49-62.

<sup>2</sup> אף שיש מי שכוּפּר בשוויוניות זו, ראה/י, למשל, E. Fuchs, "Prophecy and the Construction of Women: Inscription and Erasure", A. Brenner (ed.), *A Feminist Companion to Prophets and Daniel*, Sheffield Academic Press, London 2001, pp. 54-69.

ציבורי יותר מזה של הנביא. ולראיה, רבים הפרשנים שניסו להצר את סמכויותיה של דבורה כשופטת, ואולם איש לא ערער על היותה נביאה! אפשר היה ליחס זאת לחוסר האקטואליות של תופעת הנבואה, שהרי כבר בתקופת חז"ל היא הצטיירה כמציאות אוטופית. אולם הוגים יהודיים בימי הביניים עוסקים לא מעט בשאלה, האם לא-יהודי יכול להיות נביא, למרות שגם סוגייה זו רחוקה מלהיות אקטואלית. נראה ש"ההכנעה" שבה המסורת מקבלת את נבואת הנשים לעומת דחייתן החד-משמעית כפוסקות או מנהיגות, מעידה על היחס לתפקיד הנביא במסורת היהודית: זהו תפקיד שזוכה להרבה כבוד, אך נטול סמכויות לחלוטין.<sup>3</sup> אשר על כן, במקרים חריגים אפילו אשה יכולה להיות נביאה. המקרא מונה שלושה<sup>4</sup> "מקרים חריגים" כאלה: מרים, דבורה וחולדה. אף שהתאר נביאה חד-משמעי במקרא, משמעותו איננה ברורה: מהות נבואתן והמעמד שבו התנבאו מרים ודבורה אינם מפורשים בתנ"ך, ואילו תוקף חזונה הנבואי של חולדה איננו חד-משמעי.<sup>5</sup>

התבוננות קרובה יותר מגלה שלמרות החד-משמעיות של האמירה המקראית ולמרות "השלמת" הפרשנים עם קיומן של נביאות, אצל חלק מהפרשנים ישנה הרגשת אי נוחות מעצם האפשרות שאלוהים בוחר דווקא באשה כדוברתו. מאמר זה עוקב אחרי הקושי להשלים עם נבואת נשים אצל חלק מפרשנים לצד קבלה ואף הערצה של פרשנים אחרים.

## חז"ל

כמו בהרבה נושאים אחרים יחסם של חז"ל לנבואת נשים איננו אחיד. המאמר השוויוני ביותר נמצא בשיר השירים רבה ובוא נאמר על מעמד הר סיני: "כשם שעמדו לישראל ששים ריבוא של נביאים עמדו להם ששים רבוא של נביאות".<sup>6</sup> יש לציין שמאמר זה לא זכה לתהודה בדורות הבאים. לעומת זאת נשתרשה המסורת שלפיה קמו לישראל ארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות. מסורת זו מוסיפה לשלוש נביאות המקרא ארבע נשים שאינן מוכנות נביאות במקרא, אך ניתן להגדירן ככאלה על סמך סיפורן במקרא, אלה הן שרה, חנה, אביגיל ואסתר.<sup>7</sup> יש גם חכמים שסבורים שכל ארבע האמהות היו נביאות.<sup>8</sup> קשה לדעת על איזה קריטריון מסתמכים חז"ל בקביעות

<sup>3</sup> הכוונה, כמובן, לכל הנביאים מלבד משה שנמצא בקטגוריה אחרת.  
<sup>4</sup> הזהות המגדרית של נועדיה הנביאה (נחמיה ו: 14) מוטלת בספק. ראה/י פירושו של אברהם אבן עזרא לנחמיה ו: 14. מעניין שחוקרות פמיניסטיות מתעקשות על היותה אשה, למרות דימויה המקראי השלילי כאפוזיציונרית לנחמיה. S.Ackerman, "Why is Miriam Also Among the Prophets? (And Is Zipporah Among the Priests?)," *Journal of Biblical Literature* 121 (2002), pp. 55-57.  
<sup>5</sup> חולדה ניבאה למלך יאשיהו שיאסף אל קברותיו בשלום (מלכים ב כב: 20; דברי הימים ב לד: 28), ואולם בהמשך נאמר שהמלך יאשיהו נהרג בקרב (מלכים ב כג: 29; דברי הימים ב לה: 24-22).  
T. Ilan, "Huldah, the Deuteronomical Prophetess of the Book of Kings," *Lectio difficilior*, 2010.  
<sup>6</sup> שיר השירים רבה פרשה ד סימן 11. D. Edelman, "Huldah the Prophet – Of Yahweh or Asherah?," A. Brenner (ed.) *A Feminist Companion to Samuel and Kings*, Sheffield Academic Press, London 1994, pp. 239-242.

<sup>7</sup> מגילה דף יד ע"א. יתכן שמספר שבע משקף הקבלה לשבעה נביאים מאומות העולם (בבא בתרא טו ע"ב).  
<sup>8</sup> בראשית רבה, פרשה עב סימן ו.

אלה, שהרי אם נבואה פירושה התגלות אלוהית,<sup>9</sup> רשימה זו היתה צריכה לכלול נשים נוספות, כגון, חוה,<sup>10</sup> הגר או אשת מנוח שחז"ל נמנעים מלהגדיר כנביאות. לעומת זאת, אם מושג הנבואה קשור בחזון עתידי, הרי שהמקרא איננו מספר על שום חזון שקשור בשמה של מרים,<sup>11</sup> בשעה שרביקה (בראשית כה:23) והגר (בראשית טז:3-10) זכו בחזון כזה. גם אחרי הרחבת מספר הנביאות לשבע, עדיין היות אשה נביאה איננו דבר מובן מאליה. כך, המדרש רואה צורך להדגיש בקשר לפסוק "כי יקום בקרבך נביא או חלם חלום ונתן אליך אות או מופת" (דברים יג:2), כי "בקרבתך", משמעותו "לרבות אשה".<sup>12</sup>

**סדר אליהו רבה** משתמש במקרה של דבורה שהתנבאה לפי המסורת בתקופתו של פנחס בן אלעזר, דמות גברית מוכרת ומוערכת, כדי לקבוע כלל שוויוני אוניברסלי לנבואה. אף שמאמר זה משמש בדרך כלל אסמכתא לכך שהנבואה שורה על עמים אחרים, הסיבה למאמר היא דווקא נבואה של אשה - דבורה. וכך נאמר בסדר אליהו רבה: "מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ. בין גוי ובין ישראל [בין ישראל בין עכו"ם], בין איש ובין אשה, בין עבד ובין שפחה - הכול לפי המעשה שהוא עושה כך רוח הקודש שורה עליו".<sup>13</sup> במקרה של דבורה, למשל, המעשה הראוי, גם אם זניח לכאורה, שבעבורו היא זכתה לנבואה, היה הכנת פתילות עבות במיוחד שהרבו אור בבית המקדש.<sup>14</sup>

מקרה מיוחד של נבואת נשים קולקטיבית מהווה נס קריעת ים סוף: "ר' אליעזר אמר, ראתה שפחה על הים מה שלא ראו יחזקאל וישעיהו...".<sup>15</sup> אף שלכאורה הנבואה מתוארת במאמר זה כחוויה כלל ישראלית מאחדת, הזכרת השפחה כחוליה החברתית הנמוכה ביותר מרמזת על מצב חריג שיאה למעמד חריג, ללמדך שבמעמד פחות עוצמתי הדבר לא יכול לקרות.<sup>16</sup>

כמו במקרים אחרים, ספרות חז"ל מציגה גם בשאלת נבואת נשים שלל דעות סותרות. לצד המסר האוניברסלי של **סדר אליהו רבא** ניצבות אמירות השוללות מנשים את היכולת הנבואית או

<sup>9</sup> דברים יח:18.

<sup>10</sup> חז"ל מסבירים ש"אל האשה אמר" (בראשית ג:16) מרמז על כך שאלוהים דיבר עם האשה באמצעות "מתורגמן", קרי אדם. *סוטה פ' ז, דף כט*. ר' אברהם בן הרמב"ם היה כנראה ההוגה היהודי היחיד שהגדיר את חווה כנביאה. אברהם בן משה בן מימון, *פירוש רבינו אברהם בן הרמב"ם על בראשית ושמות*, לונדון תשי"ח, עמ' יב.

<sup>11</sup> המדרש "מתקן" זאת ע"י הייחוס למרים חזון לידתו של משה (סוטה דף יא עמ' ב; *שמות רבה*, פרשה א סימן כב). יחד עם זה, לא נעדרת מהמדרש נימת זלזול כלפי מרים שנבואתה נדלית ממנה "בעזרת" נחת זרועה של אמה. בגרסה אחרת של אותו המדרש נבואתה של מרים מחולצת ממנה תחת לחץ פיזי לא סביר מצד אביה: "...קודם שנולד משה אמרה, עתידה אמי שתלד בן שמושיע את ישראל, כיוון שנולד וכבד עליהם עול מלכות, עמד אביה וטפחה על ראשה,, אמר לה היכן נבואתך, ועמד וירק בפניה, ועם כל זאת היא מתאמצת בנבואתה...". *מדרש משלי* (בובר), וילנא 1893, פ' לא פסוק יז.

<sup>12</sup> ספרי, פרשת ראה/י סימן פג.

<sup>13</sup> סדר אליהו רבה, פרק ט.

<sup>14</sup> חז"ל אינם מבחינים בין רוח הקודש לנבואה כדרגות שונות של התגלות. האבחנה בין השתיים מופיעה בימי הביניים. ראה/י למשל, *רבינו בחיי על התורה*, וארשא 1842, ויקרא פרשת צו דף יח' עמ' א'

<sup>15</sup> *מכילתא דרבי ישמעאל בשלה פרשה ג*.

<sup>16</sup> נראה שרוח ה' שורה על שפחות בנסיבות קיצוניות, כגון נס או יום הדין (יואל ג:2).

הממעטות בחשיבותה. כך המדרש מצמצם את היכולת הנבואית של נשים לאשה אחת<sup>17</sup> בקבעו ש"מעולם לא נזקק הקב"ה להשיח עם האשה, אלא עם אותה הצדקת, ואף היא על ידי עילה".<sup>18</sup> מדרש אחר מתנה את הנבואה בתכונות שרובן נחשבות לגבריות: "אין הקב"ה משרה שכינתו אלא על גיבור ועשיר, וחכם, ועניו".<sup>19</sup>

רוב המדרשים מתיחסים לשלוש נביאות המקרא: מרים, דבורה וחולדה. מרים זוכה להתייחסות מרובה כאחותם של משה ואהרן וכמנהיגה בזכות עצמה,<sup>20</sup> אולם העיסוק בהיבט הנבואי של דמותה מצומצם. נבואתן של שלוש הנשים מוצגת כתחליף נשי לנבואה "אמיתית": דבורה מתנבאת בתקופת פנחס, גדול הדור, חולדה מחליפה את ירמיהו התקיף מדי,<sup>21</sup> ואילו כוחה הנבואי של מרים נשלל ממנה כאשר נולד נביא אמיתי, משה.<sup>22</sup> לכך יש להוסיף ההתייחסות ארסיות במיוחד לדבורה ולחולדה שאף שאינן מערערות על יכולתן הנבואית מותחות ביקורת על התנהגותן החורגת מהגבולות המגדריים ומציגות אותן בצורה נלעגת ומבזה.<sup>23</sup>

### הגות ימיביניימית

בדיונים העוסקים בתפיסת הנבואה בהגות הימיביניימית נהוג להבחין בין תפיסת הנבואה של ספר הכוזרי לריה"ל (רי יהודה הלוי) לבין זו המזוהה עם הרמב"ם. בשעה שריה"ל מייחס לעם ישראל סגולה נבואית בלעדית שאיננה מותנית בתכונות של נביא זה או אחר, הרמב"ם רואה את הנבואה כתופעה אוניברסלית. אולם מאידך גיסא, הרמב"ם מתנה את הנבואה באישיותו של הנביא, ובמיוחד, בשלמותו האינטלקטואלית, או במילים אחרות, בהיותו פילוסוף.<sup>24</sup>

ניתן היה לצפות, כי עמדתו האתנו-צנטרית של ריה"ל תוביל אותו לתפיסה שוויונית של הנבואה בתוך עם ישראל: "הענין האלוהי" כמתת מטה-טבעי היה אמור לכאורה לחול באופן שוויוני ואוטומטי על כלל ישראל, גברים ונשים. ואולם מתברר שכמו תלמידיו של אריסטו, שאותו הוא נוהג לבקר, גם ריה"ל איננו מגלה הערכה ליכולות האינטלקטואליות של הנשים. מהמבנה האנטומי שלהן, מסביר החבר, נעדר האיבר האחראי על החשיבה, וכתוצאה מכך הנשים חלושות שכל כמעט כמו

<sup>17</sup> לא ברור מיהי אותה אשה. פעמיים הדברים נאמרים בקשר לשרה (בראשית רבה פרשה כ סימן ו ; בראשית רבה פרשה מה סימן ט) ופעם אחת על רבקה (בראשית רבה פרשה סג סימן ז).

<sup>18</sup> שבת צב עמ' א; נדרים לח עמ' א; בראשית רבה פרשה מה סימן י.

<sup>19</sup> נדרים לח עמ' א. יש לציין שתרגום יונתן "עונה" לפחות לדרישת העושר במקרה של דבורה הנביאה: דבורה היתה אשה עשירה ובבעלותה תמרים, כרמים וזיתים (תרגום יונתן לשופטים ד:4).

<sup>20</sup> תענית ט עמ' א; שמות רבה פרשה מה סימן ד; מדרש הגדול דברים לד:ה, ח.

<sup>21</sup> מגילה יד עמ' ב.

<sup>22</sup> מדרש אגדה על חמשה חומשי תורה (בובר), שמות טו:20.

<sup>23</sup> ילקוט שמעוני תהילים פ' כב סימן תרפ"ו; מגילה יד עמ' ב; פסחים סו עמ' ב.

<sup>24</sup> י. שילת, 'סגולת ישראל – שיטת הכוזרי והרמב"ם', מעליות כ (תשנ"ט), עמ' 271-302.

סריסים.<sup>25</sup> גם אם בסופו של דבר ריה"ל כולל את הנשים בקבוצת הזוכים ב"הענין האלוהי", הוא עושה זאת תוך הסתייגות. החבר מסביר למלך הכוזרים שהענין האלוהי "שורה בציבורם, עד שכולם הגיעו לרמה כזאת הדיבור האלוהי הופנה אליהם, והדבר עבר אל נשיהם, והיו מהן נביאות..."<sup>26</sup> במלים אחרות, אותו מתת אלוהים שמייחד את עם ישראל איננו מושת בצורה גורפת ושוויונית על נשים וגברים, אלא הוא מעשה דו-שלבי שבו הנשים זוכות בנבואה מידי המון הגברים, משל היו החוליה האחרונה בשלשלת. יתירה מזו, בעוד שקיומם של הנביאים בעם ישראל הוא נתון אפרוריי, אפשרות קיומן של נביאות מתברר רק בדיעבד.

אשר לעמדתו של הרמב"ם בשאלת נבואת נשים, הרי שהרמב"ם מתייחס אליה פעם אחת בלבד בדברו על מרים. מרים מכונה נביאה בתורה (שמות טו:20) ולכן הרמב"ם איננו יכול שלא לראות אותה ככזאת.<sup>27</sup> בעקבות המדרש הרמב"ם קובע ששלושת הנביאים משה, אהרן ומרים מתו מיתת נשיקה, אולם במקרה של מרים הביטוי הוא מטאפורי ולא מילולי.<sup>28</sup> היה מי שפירש את חוסר נכונותם של חז"ל<sup>29</sup> ושל הרמב"ם בעקבותיהם להשתמש במילת "נשיקה" ביחס למרים כהבעת סלידה מהגוף הנשי כהתגלמות החומר והרע.<sup>30</sup> ראשית, ההסתייגות מופיעה כבר אצל חז"ל שלא כל כך התעניינו במושגי החומר והצורה. שנית, קשה להעלות על הדעת שהרמב"ם כרופא יכול היה למצוא הבדל ערכי בין הגוף הנשי לגוף הגברי. כהוגה בעל נטיות סגפניות הוא סלד מכל הבטי הגופניות.<sup>31</sup> זאת ועוד, אף שבדיונים מטאפיזיים האשה משמשת כאלגוריה לחומר עם כל המשתמע מזה, הרי ש"מבחינתו" של האלוהים אין הבדל בין הגוף הנשי לגוף הגברי: שניהם חומריים באותה מידה. יותר הגיוני להניח שההסתייגות מהרעיון שאלוהים "מנשק" את מרים נובעת מהחשש מאנתרופומורפיזם בכלל, ומהקונוטציה הנוצרית של המעשה בפרט.

<sup>25</sup> ר' יהודה הלוי, ספר הכוזרי, תרגום מ. שוורץ, אוניברסיטת בן גוריון, באר שבע 2017, מאמר ד סימן כה, עמ' 251.

<sup>26</sup> שם, מאמר א סעיף צה, עמ' 45.

<sup>27</sup> ראה/י את דבריו של ה. קרייסל על יחסו של הרמב"ם לנבואת נשים: "Where he has little choice but to treat a woman as a prophethess, most notably in the case of Miriam, he does so. Still, he regards it as preferable to minimize the number of exceptions. Otherwise, he would find his approach to the qualifications for prophecy hard to defend." H.Kreisel, *Prophecy: the History of an Idea in Medieval Jewish Philosophy*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 2001, p. 265.

<sup>28</sup> הרמב"ם, מורה נבוכים, ח' ג פ' נא.

<sup>29</sup> שיר השירים רבה, פרשה א.

<sup>30</sup> H. T. Rudavsky, "To Know What it Is: Feminism, Metaphysics, and Epistemology," Tirosh-Samuelson (ed.), *Gender in Jewish Philosophy*, Indiana University Press, Bloomington 2004, p. 195.

<sup>31</sup> הרמב"ם, מורה נבוכים ח' ג פ' ה.

לטענת החוקרים, נכונותו של הרמב"ם לכלול את מרים בקטגוריה נבואית אחת עם משה רבנו מעידה על יחסו השוויוני לנשים בכלל ועל הערכתו המיוחדת לנבואתה של מרים בפרט.<sup>32</sup> יש לקחת בחשבון שהתיאור מבוסס על המדרש,<sup>33</sup> אשר מזכיר את מרים ואת אהרן לצד משה רבנו, ולכן הרמב"ם איננו יכול שלא לכלול את אהרן ואת מרים בדיונו.<sup>34</sup> מן הראוי לשאול בהקשר זה, כיצד מתיישב איזכורם של מרים ואהרן בנשימה אחת עם משה בתיאור פסגת ההוויה הנבואית, כאשר האבחנה בין נבואת משה לשאר הנביאים כה עקרונית לשיטתו של הרמב"ם?<sup>35</sup> מעבר לכך, אם ננסה לבדוק את נבואתה של מרים על פי אמות המידה שהרמב"ם עצמו קבע, נתקשה לעשות זאת. הפעם היחידה שהתורה מכנה את מרים נביאה היא בקשר לשירתה וריקודיה בעקבות קריעת ים סוף.<sup>36</sup> יש מי שמפרש את השימוש בתאר נביאה במקרה זה כמילה נרדפת למשוררת.<sup>37</sup> איזה ערך נבואי יכול היה הרמב"ם לייחס למחול הודיה אקסטטי? מאחר ומרים הנהיגה את הנשים באותו ריקוד, הרי שהרמב"ם יכול היה לכל היותר מסווג אותה בדרגה הראשונה או השנייה של הנביאים, היינו זו של המנהיגים ששורה עליהם רוח הקודש.<sup>38</sup>

ועוד, הרמב"ם חוזר ומונה את השלמות האינטלקטואלית והשלמות המוסרית כהכרחיות לנביא.<sup>39</sup> אמנם הוא יכול היה לקבל שבנשים גלום פוטנציאל אינטלקטואלי בלתי ממומש, אולם זה לא הפריע לו להמעיט בחשיבותה של למדנות נשית.<sup>40</sup> אף שהמדרש מציין במיוחד את חכמתה של מרים,<sup>41</sup> קשה להעלות על הדעת, שהרמב"ם סבר שהיא השיגה "שלמות במדעים העיוניים ושיפור המידות"<sup>42</sup> ולכן מתה במצב של "עונג ההשגה".<sup>43</sup> לכך יש להוסיף את המעידה המוסרית של מרים והעונש הגופני שגררה מעידה זו (במדבר יב: 8-1). אלה אולי אינם מונעים נבואה,<sup>44</sup> אך אינם עולים

T. Rudavsky, "To Know What it Is: Feminism, Metaphysics, and Epistemology", pp. 194-200.<sup>32</sup>

<sup>33</sup> תנחומא, פרשת ואתחנן סימן ו.

<sup>34</sup> יש לציין שבקובץ מדרשים המאוחר מדרש הגדול לא רק משה, אהרן ומרים מתים מיתת נשיקה, אלא גם יהושע והצדיקים. מדרש הגדול לד:ה.

<sup>35</sup> הרמב"ם, משנה תורה, הלכות יסודי התורה, פרק ז הלכה ו.

<sup>36</sup> דברים רבה, כי תצא פרשה יב.

<sup>37</sup> כך מבין את נבואת מרים מ. אלשיך, שרואה בתוף אמצעי לעורר את שירת הנשים. לדבריו, הצורך בתוף מעיד על נחיתותן של מרים ושאר הנשים, כי גברים שרו עם משה ללא שום הכנה! מ. אלשיך, תורת משה, וארשא 1879, שמות דף נא עמ' ב. ראה/י גם ב. אופנהיימר, הנבואה הקלסית, הוצאת מאגנס, ירושלים 2001, עמ' 93. אופנהיימר סבור שבמקרה של מרים, כמו במקרה של דבורה, נביאה פירושה משוררת ואין לה משמעות של התגלות אלוהית

<sup>38</sup> הרמב"ם, מורה נבוכים, ח' ב פ' מה.

<sup>39</sup> הרמב"ם, פירוש למשנה, מבוא לפרקי אבות (שמונה פרקים) פ' ז, משנה תורה, הלכות יסודי התורה פרק ז הלכה א, מורה נבוכים ח' ב' פ' לו.

<sup>40</sup> הרמב"ם, משנה תורה, הלכות תלמוד תורה פרק א הלכה יג.

<sup>41</sup> שמות רבה, ויקהל פרשה ד.

<sup>42</sup> הרמב"ם, מורה נבוכים (תרגום מ. שוורץ), ח' ב פרק לו עמ' 385.

<sup>43</sup> שם, ח' ג פ' נא.

<sup>44</sup> אף שבהקדמה לפרקי אבות פרק ז' נאמר ש"אין מתנאי הנביא שיהיו לו מעלות המידות כולן", בהלכות יסודי התורה פרק ז הלכה א נדרש מנביא שיהיה "גבור במידותיו".

בקנה אחד עם תפיסת ההשגחה הפרטית של הרמב"ם שנמצאת בזיקה ישירה עם השלמות האינטלקטואלית.<sup>45</sup>

אותה השאלה של שלמות אינטלקטואלית יכולה להישאל לגבי שתי הנביאות האחרות המוזכרות במקרא, דבורה וחולדה. הרמב"ם אינו מתייחס אליהן, אבל נראה שהוא היה משייך אותן לקבוצה של שופטים ומנהיגים שאינם נביאים במלא מובן המילה ולכן אינם חייבים לעמוד בתנאי של שלמות אינטלקטואלית.<sup>46</sup>

בשעה שהרמב"ם נטה להתעלם מנשים, הרלב"ג נודע כמי שאיננו מחמיץ הזדמנות להביע את דעתו השלילית עליהן.<sup>47</sup> מאחר ובחיבורו הפילוסופי *מלחמות ה'* הוא עוסק בתופעת הנבואה במישור עיוני מופשט, נשים אינן מוזכרות בו. התייחסותו לנשים נביאות מופיעה רק בפירושו המקראיים.<sup>48</sup> הזדמנות להביע את דעתו על הנשים באופן כללי נקרת בדרכו בפירושו לשירת הים. הוא כלל איננו מתייחס לשירתה של מרים המנהיגה את הנשים, אולם ב"תועלת העשירי" והאחרון שעוסק בחלק זה של פרשת *בשלח* הוא קובע ש"אין מן הראוי שיכנסו אלו הנשים לספר שבחי השם יתעלה בכמו אלו העמוקות לחסרון דעתן ולזה לא זכר בשירת הנשים, כי אם מלות מעטות. ואולם בני ישראל שרו כל השירה הנפלאה הזאת, ולזאת הסבה בעינה לא חייבה התורה הנשים בתלמוד תורה ושאר המצוות הנהוגות מנהגה. אמרו ז"ל: כל המלמד את בתו תורה כאלו מלמדה תפלות".<sup>49</sup> נראה שהרלב"ג איננו מתרשם משירתה של מרים ויתר נשי ישראל והעובדה שהתורה מזכירה אותה ב"מלים מעטות" מעידה בעיניו על חוסר החשיבות של תפקיד הנשים באירוע. וכך, אותה חוויה אדירה שחוותה השפחה של חז"ל הופכת אצל הרלב"ג לרעש רקע כמעט מיותר. וכרגיל אצל הרלב"ג, איזכור הנשים מתחרז עם רפיון השכל! בסוגריים יאמר שבהקשר אחר הרלב"ג מתייחס למרים באופן ספציפי ומביע לה כבוד רב כנביאה וכחכמה. לדבריו, לו היתה בחיים, יכלה למנוע בעצתה הטובה משני אחיה את הטעות הגורלית של מי המריבה (במדבר כ).<sup>50</sup> שוב, כמו במקרה של הרמב"ם, נשאלת השאלה, כיצד עומדת מרים בתנאי השלמות המדעית הנדרשים מנביא לפי

<sup>45</sup> הרמב"ם, *מורה נבוכים* ח' ב פרק יז.

<sup>46</sup> הרמב"ם, *מורה נבוכים* ח' ב פ' מה. מעניינת בהקשר זה הערתו של יצחק אברבנאל לפרק זה, לפיה חסר לשופטים המקראיים "קנין החכמה", אולם יש להם כוח "המשער" וכוח הגבורה הנדרשים לנביא ( לפי מורה נבוכים ח' ב' פ' לח). אין ספק שלפי קריטריונים אחרונים אלה דבורה וחולדה הינן נביאות.  
<sup>47</sup> מ. קלנר, "שנאת נשים פילוסופית בימי הביניים: הרלב"ג לעומת הרמב"ם", א. רביצקי (ע'), *מרומי ירושלים*, ירושלים תשנ"ח, עמ' 113-128. י. שוורצמן, "האם גם היא נבראה בצלם אלוהים?", *דעת* 39 (1996), עמ' 79-82

<sup>48</sup> צריך לומר שגם אם לפירושו של הרלב"ג למקרא יש מטרות שונות מאלו של *מלחמות ה'*, לא מדובר על

הבדלים רעיוניים משמעותיים, אלא יותר על הבדלי דגשים. H. Kreisel, *Prophecy*, pp. 399-418.

<sup>49</sup> לוי בן גרשון, *פירושי רלב"ג על התורה*, מסוד הרב קוק, ירושלים 1992, שמות עמ' קטו.

<sup>50</sup> שם, במדבר עמ' קיא.



שיטת הרלב"ג,<sup>51</sup> על רקע המציאות החברתית של תקופתו, ויחסו השלילי לכישורים האינטלקטואליים של הנשים?<sup>52</sup>

הרלב"ג איננו מתייחס לנשים בספרו הפילוסופי "מלחמות ה'". במקום "קטנים, נשים וכסילים" של הרמב"ם הוא מצמצם את רשימתו ל"פתאים וקטנים".<sup>53</sup> ניתן אולי להסיק לגבי עמדתו לגבי נבואת נשים מהדיון במקרה של "נער" שמצטיין בחיזוי העתיד.<sup>54</sup> הרלב"ג שולל מנער כזה יכולת נבואית של ממש עקב חוסר שלמותו השכלית. יחד עם זה, הוא איננו פוסל שבבוא העת, כאשר אותו הנער ירכוש שלמות אינטלקטואלית, הוא יהפוך לנביא. האם אפשר להסיק מהתעלמותו מנשים שאין הן נמנות על בעלי פוטנציאל אינטלקטואלי?

כחיזוק להשערה זו אפשר להוסיף את פירושו של הרלב"ג לפסוק: "וַיֹּאמֶר יְהוָה לְהַ, שְׁנֵי גִים בְּבִטְנָה, וְשְׁנֵי לְאִמִּים, מִמֶּעֶיךָ יִפְרְדוּ; וְלֹאֵם מִלְאֵם יֶאֱמָץ, וְרַב יַעֲבֹד צָעִיר" (בראשית כה:23). למרות שהפשט של הפסוק מתאר התגלות נבואית שהיתה לרבקה, הרלב"ג, כמו הרמב"ם לפניו,<sup>55</sup> בוחר את גרסת המדרש.<sup>56</sup> לדבריו, רבקה הלכה לדרוש את צפונות העתיד "מעבדיו הנביאים אשר חיו בזמן ההוא כמו שם ועבר ותלמידיהם".<sup>57</sup> נראה שהן המדרש והן הפילוסופים בימי הביניים נרתעים מהרעיון שאלוהים מתגלה לרבקה. מסיבה כלשהי נוח יותר לפרשנים המסורתיים לייחס התגלות לבני בניו של נח מאשר לאחת האמהות של עם ישראל. ב"תועלת השלישי" מסביר הרלב"ג, שהמטרה מהליכתה של רבקה לשם ולעבר, היא "לפרסם ענין הנבואה, כי האמונה בה היא יסוד התורה בכלל. ולזה סיפר מה שהוגד לה בנבואה מענין הריונה, אשר נראה צודק אחרי כן".<sup>58</sup> במילים אחרות, האמונה המכוננת של התורה מפורסמת בידי מי שאינם נמנים על עם ישראל, ובלבד שלא תיחוס למי שהבטיחה את בכורתו של ישראל!

לאור כל האמור לעיל מפתיעים במיוחד דבריו של הרלב"ג על דבורה. ראשית, הוא מפרש את התואר "נביאה" במשמעות אתית-חינוכית: על רקע מצבו המוסרי הירוד של עם ישראל אחרי מותו של אהוד תפקידה של דבורה היה להוכיח את עם ישראל ולהחזירו למוטב. מעניין פירושו לצירוף המלים "אשת לפידות" המתלווה לדבורה. בשעה שהפרשנות המסורתית מסבה את המילה "לפידות" על בעלה של דבורה, הרלב"ג מפרש אותו כתארה של דבורה: "...והרצון בו כי כבר הגיע

<sup>51</sup> רלב"ג, *מלחמות ה'*, לייפציג 1866, מאמר ב, פרק ו דף יח עמ' ב- יט עמ' א.

H.Kreisel, *Prophecy*, pp. 341-342` 371, 376-377, 383, 419

<sup>52</sup> הקושי של הרלב"ג לקבל את נבואת נשים בא לידי ביטוי בפירושו לתפילת חנה. "ידמה", אומר הרלב"ג,

"שזאת התפלה היתה על דרך הנבואה ואם נתערב בה קצת ממה שהורגש לה בחוש" (פירוש הרלב"ג לשמואל א ב:1).

במילים אחרות ההתגלות שהיתה לחנה לא היתה התגלות במלא מובן המילה.

<sup>53</sup> הרלב"ג, *מלחמות ה'*, מאמר ב פרק ו דף יח עמ' ב.

<sup>54</sup> שם, מאמר ב פרק ז דף יט עמ' ב - דף כ עמ' א.

<sup>55</sup> הרמב"ם, *מורה נבוכים ח' ב פ' מא*.

<sup>56</sup> *בראשית רבה* פרשת סג סימן ו.

<sup>57</sup> לוי בן גרשון, *פירושי רלב"ג על התורה*, בראשית עמ' קס"ה.

<sup>58</sup> שם, עמ' קסו-קסז.

עוצם מדרגתה בנבואה עד שהיו נראים לפידים במקומות שהיתה מגעת לה הנבואה כמו שספרה התורה במשה רבנו עליו השלום.<sup>59</sup> הדברים מפתיעים במיוחד, שהרי כאן, בניגוד לעמדתו הידועה כלפי נשים, הרלב"ג מרחיק לכת ומשווה את נבואתה של דבורה לזו של משה רבנו. אף שכבר חז"ל מוצאים דמיון בין פעילותו של משה רבנו לזו של דבורה,<sup>60</sup> הדבר מתמיה לאור העובדה שהרלב"ג, כמו הרמב"ם, מדגיש את ההבדל העקרוני בין נבואתו של משה לזו של שאר הנביאים.<sup>61</sup> המטאפורה של אור בלתי פוסק ביחס למשה מתארת את החיבור הטוטאלי לשכל הפועל, היינו שלמות אינטלקטואלית שיחודית למשה לבדו. האם ניתן להבין מכך שהרלב"ג מייחס לדבורה הנביאה שלמות נבואית-פילוסופית דוגמת זו של משה רבנו? ואולם הרלב"ג מתעשת מהר מאד מה"היסחפות" הרגעית שלו. כוונת "התועלת השלישי" המתבקש משירת דבורה הוא "להודיע אמיתת הנבואה אף על פי שהיתה על ידי אשה, כי לא נפל דבר ממה שיעדה דבורה בזה הסיפור."<sup>62</sup>

לעומת עמדתו המסוייגת של הרלב"ג, מרשימה הפתיחות של בן תקופתו רבנו בחיי בר אשר, הגורס שהיות הנשים מחצית המין האנושי הופך אותן לראויות לנבואה בדיוק כמו הגברים: "... ומה ששורה נבואה על אשה נראה לומר שאין לתמוה שהרי מן האדם היא ואדם נקראת שנאמר ויקרא את שמם אדם."<sup>63</sup> אף שעולם המושגים הפילוסופיים איננו זר לו, בחיי בר אשר איננו כבול על ידי הגדרות פילוסופיות של הנבואה והוא יכול לייחס כושר נבואי לכל אשה שחז"ל מגדירים ככזאת, והוא אף מוסיף ש"הנשים האלה גדולות בחכמה".<sup>64</sup> ואילו מנגד, פרשן התנ"ך הפחות ידוע, ר' אברהם בן שלמה מצנעא, שחי כנראה במאה ה-14 או ה-15 סבור שהנבואה איננה עסק לנשים. זאת עקב "...עדינות הנשים ופעליהן בהתאם לחלשת נפשן מחמת רכות מזגן וקרירות ביחס לגברים".<sup>65</sup> יוצאת מן הכלל מבחינה זו, הוא מסביר, היא דבורה שבזכות "חדות, חריפות והברקה...נעשתה ראויה לנבואה, אשר לא תתכן אלא בבריאי המזגים ושיקולן".<sup>66</sup> ר' אברהם בן שלמה אף מפרש את השם דבורה כנגזר מדביר, שפירושו "נבחר ומתיחד מכל מקומות המקדש". ומכיוון שכך "יהיה ענין דבורה הנבחרת המיוחדת מכל בני זמנה, ושרתה עליה הנבואה כאמרו "ודבורה אשה נביאה".<sup>67</sup> בדומה לאחרים ר' אברהם בן שלמה מרומם את דבורה כיוצאת מן הכלל המעידה על הכלל.

<sup>59</sup> לוי בן גרשון, מקראות גדולות שופטים ד:4

<sup>60</sup> למשל, תנחומא, אחרי מות סימן יב. ילקוט שמעוני, תהילים פרק לו.

<sup>61</sup> הרלב"ג, מלחמות ה', מאמר ב פרק ו ספק ו. M. Kellner, "Mosaic Prophecy: Maimonides and Gersonides," *Torah in the Observatory*, Academic Studies Press, Boston 2010, pp. 47-68.

<sup>62</sup> לוי בן גרשון, מקראות גדולות, שופטים פ' ו.

<sup>63</sup> בחיי בר אשר, ביאור רבינו בחיי על התורה, שמות פרק טו.

<sup>64</sup> שם, שם.

<sup>65</sup> אברהם בן שלמה מצנעא, פירוש לנביאים ראשונים, תירגם י. קפאח, מכון משנת הרמב"ם, קרית אונו 1999,

כרך א עמ' קנד.

<sup>66</sup> שם, שם.

<sup>67</sup> שם, שם.

יחסו המעניין של ר' יצחק אברבנאל לנבואת נשים מתבטא בדבריו על דבורה. אולם לפני כן יש להקדים שתי הקדמות. ראשית, בהסתמך על פירושו של אברבנאל על התורה, הוא יכול להתמודד בכבוד מול הרלב"ג על התואר "הפילוסוף הימבינימי המיזוגיני ביותר".<sup>68</sup> טענתו המרכזית של אברבנאל, בתוך מכלול הדברים הפוגעים והמשפילים נגד הנשים, היא היותן יצורים נחותים מבחינה אינטלקטואלית. שנית, אף שאברבנאל חיבר אחד הפירושים החשובים למורה נבוכים, תפיסת עולמו בכלל ותפיסת הנבואה שלו בפרט, נוטות לאנטי-רציונליזם. כתוצאה מכך אברבנאל מאמץ בדרך כלל את תורת הנבואה של ריה"ל, אשר רואה את הנבואה כסגולה בלעדית של עם ישראל, סגולה שאיננה דורשת הכנה פילוסופית.<sup>69</sup> כחלק מאותה גישה אברבנאל מבקר במיוחד את תביעתו של הרמב"ם לשלמות עיונית של הנביא כדרישת קדם לקבלת נבואה.<sup>70</sup>

ואולם למרות הביקורת הנוקבת של אברבנאל נגד תורת הנבואה של הרמב"ם, מדי פעם ומסיבה לא ברורה הוא מציג אותה באור חיובי ואף עושה שימוש בה, כאילו היתה תורת הנבואה המקובלת עליו.<sup>71</sup> כך, למשל, בדברו על ההבדל בין נבואת אהרן ומרים לבין זו של משה, אברבנאל מציין את שלמות ידיעתו של משה. בניגוד לאהרן ולמרים, מסביר אברבנאל, ידיעתו של משה מבוססת על חשיבה דיסקורסיבית, דבר שהופך אותה לנעלה לנבואתם של שני האחרים.<sup>72</sup> הדבר מפליא במיוחד, שהרי במקום אחר הוא מציין בסרקזם ש"לא מצאנו בנביא מן הנביאים שיעשה הקשים ולא מופתים הגיוניים ולא שיוליד תולדות מדרך העיון".<sup>73</sup>

הישענות מפתיעה זו על תורת הנבואה של הרמב"ם אנו מוצאים גם בדברי אברבנאל על דבורה. כדרכו,<sup>74</sup> בתחילת דבריו עליה, יוצא אברבנאל נגד הרלב"ג, אשר טען, כזכור, שהתאר "אשת לפידות" מעיד על הדרגה הגבוהה במיוחד של נבואת דבורה. "ואני חושב", אומר אברבנאל, - "שהם תיאוריה. יאמר שדבורה היתה אשה נביאה ו[גם - י.ש.] אשת לפידות. ובמה שאמר הכתוב אשה נביאה, הורה שלמות שכלה וטוב הכנתה, עד שהיה נלווה אליה הרוח הנבואי, ובמה שאמר אשת לפידות, הורה שהיתה אשת חיל ומעשיה חיים וזרזים מאד עד שהיתה כמו לפיד אש. ומפני התארים האלה שהיתה נביאה בשכלה ואשת לפידות במעשיה ובגודל לבה, (היתה) היא שפטה את ישראל

<sup>68</sup> B. Netanyahu, *Don Isaac Abravanel*, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia 1968, p. 136. שוורצמן, "האם גם היא נבראה בצלם אלוהים", עמ' 82-85.

<sup>69</sup> E. Lawee, "Abarbanel's Stance Toward Maimonides," *Be'erot Yitzhak*, J.M. Harris (ed.), Harvard University Press, Cambridge 2005, p. 154. L. Hoch, M. Kellner, "The Voice is the Voice of Jacob, but the Hands Are the Hands of Esau": Isaac Abravanel Between Judah Halevi and Moses Maimonides," *Jewish History* 26 (2012), pp. 66-69. ראה גם י. אברבנאל, "ס' מעיני הישועה, ירושלים 1960, תמר ג עמי רצה.

<sup>70</sup> אברבנאל, *פירוש אברבנאל למורה נבוכים*, ח' ב' פי לו, הקדמה ה; *פירוש על נביאים ראשונים*, ירושלים 1955, הקדמה לפירוש על נביאים וכתובים עמ' ז.

<sup>71</sup> E. Lawee, "Abarbanel's Stance Toward Maimonides," pp. 155-156, 159.

<sup>72</sup> י. אברבנאל, *פירוש על התורה*, במדבר יב עמ' נז-נח.

<sup>73</sup> י. אברבנאל, *פירוש למורה נבוכים*, ח' ב, פי לו הקדמה ה.

<sup>74</sup> M. Kellner, "Gersonides and his Cultural Despisers," *Torah in the Observatory*, p. 314

בזמן ההוא. ואין ספק שהיא תוכיח באופן שישובו בתשובה ואם לא נזכר, כי לולי היו בעלי תשובה לא היו נושעים כמו שקדם ביאורו בפרשה שנית. ולמדנו מזה התועלת הראשון, שהשופט ומנהיג העם יצטרך לדמות ההשכל וההכנה ולחזק הלב וזריזות, כדי להוכיח ולייסר העם כראוי.<sup>75</sup> בהמשך הוא קושר בין היכולת הנבואית של דבורה לבין כריזמת ההנהגה שלה שבלעדיה ברק לא יכול היה להוביל את העם לקרב.<sup>76</sup> לבסוף אברבנאל מביע בטחונו בכך שדבורה ידעה להחזיר את עם ישראל בתשובה בתקופה של שפל המדרגה הדתית והמוסרית שבה היא פעלה, אף שספר השופטים עצמו איננו מציין זאת. הוא אמנם איננו משווה כאן את דבורה למשה, כפי שעשה הרלב"ג, אך השלמות השכלית שהוא מייחס לה מזמינה אסוציאציה כזו.

אין בדבריו ולו שמץ של אותו חוסר כבוד שהוא נוהג בנשים בדרך כלל, לרבות מרים הנביאה שעליה הוא איננו מהסס לומר ש"היא אישה דברנית ודעתן של נשים קלה".<sup>77</sup> נהפוך הוא, פירושו של אברבנאל מקרין כבוד לדבורה כאל אדם ראוי ללא קשר למגדר.<sup>78</sup> כך, בשעה שכמעט כל הפרשנים מסבירים את ישיבתה תחת תומר כאילוץ הלכתי הנובע מחשש של ייחוד, אברבנאל מסביר זאת כשאיפה למנהיגות שקופה שכל מנהיג כדאי שיאמץ: "כל אדם כשר עם היותו טוב עם ה' ראוי שישתדל להסיר מעליו החשד, ומשמעה רעה ירא, כדי להיות טוב גם כן עם אנשים, כמו שהיתה עושה דבורה הנביאה בזה".<sup>79</sup>

בהזדמנות אחרת מדגיש אברבנאל את ההבדל בין דבורה לבין חנה. אף שחז"ל כוללים את חנה בין שבע הנביאות שקמו לעם ישראל, אברבנאל ממעיט בערך נבואתה. לדבריו, החוויה שחוותה חנה היתה חוויה חושית (בניגוד לאינטלקטואלית)<sup>80</sup> ועל כן מדובר בתפילה ובדיבור ברוח הקודש ולא בנבואה של ממש. "אבל מה היתה מדרגתה בנבואה ואיך היתה מנבאה בהשתמשות החושים שהוא בחלוף מה שהסכימו עליו המחברים כולם ולמה אמר הכתוב "ותתפלל חנה" (שמואל א ב:1) וקראו הכתוב תפילה ולא כינה הדברים כאלה בשם נבואה, הנה הוא אצלי לפי שאין ספק שחנה אחרי שילדה את שמואל בסיבתו קבלה הכנה רבה לנבואה שלא היה לה קודם לכן ונצנצה בה רוח הקודש, לא שתתנבא במדרגה שלמה כישעיהו וירמיהו ושאר הנביאים כדבורה אשה נביאה שדיבר אליה אלקים..."<sup>81</sup> במלים אחרות, לפי אברבנאל, ה"הכנה" של חנה איננה פוטנציאל אינטלקטואלי

<sup>75</sup> י. אברבנאל, פירוש על נביאים ראשונים, יפו 1960, שופטים ד:4. עמ' קו.

<sup>76</sup> שם, ד:9 עמ' קז.

<sup>77</sup> י. אברבנאל, פירוש על התורה, ירושלים 1964, במדבר יב. עמ' נח. גם על שרה אומר אברבנאל: "עם כל חסידותה ונבואה מפני שלסוף סוף דעתן של נשים קלה" (פירוש על בראשית, יח:15, עמ' רלט).

<sup>78</sup> מענין להשוות את דבריו עם אלה של מ. אלשיך, אשר מתקשה ליישב את נבואתה של דבורה עם היותה נתונה כשאר להנשים לתקופות של טומאה שבהן הנבואה אינה יכולה לשרות עליה. מ. אלשיך, מראות צבאות, ספר שופטים פי ד דף יד עמ' א.

<sup>79</sup> יצחק אברבנאל, פירוש על נביאים ראשונים, שופטים ד:5, עמ' קו.

<sup>80</sup> S.Feldman, "Prophecy and Perception in Isaac Abravanel," A. Ivry, E. Wolfson, A. Arkush (eds.), *Perspectives in Jewish Thought and Mysticism*, Harwood Academic Publishers, Amsterdam 1998, pp. 225-226.

<sup>81</sup> י. אברבנאל, פירוש לנביאים ראשונים, שמואל א ב:1, עמ' קעה.

מולד, אלא מעין פרס על הולדת שמואל.<sup>82</sup> מכיון שכך אין היא נביאה של ממש אלא שייכת לדרגה נמוכה יותר של המדברים ברוח הקודש, כמו דוד ושלמה. לאותה הקטגוריה של המדברים ברוח הקודש שייכת, לדעת אברבנאל, גם אביגיל. בדברו על אביגיל אברבנאל שוב טורח להבחין בין נבואת דבורה לבין נבואות אחרות ונביאות אחרות.<sup>83</sup> יש לציין שבשעה שכל הדיון בנבואת דבורה מושתת על תורת הנבואה של הרמב"ם, בדברו על חולדה הנביאה, שב אברבנאל לתורת הנבואה של ריה"ל באומרו שנבואתה איננה קשורה בתכונותיה, אלא "במה שישים אלוקים בפיה".<sup>84</sup>

כמו הרלב"ג גם אברבנאל מוצא דמיון בין משה לבין דבורה, בניגוד למרים שהוא מדגיש את נחיתותה כלפי משה.<sup>85</sup> הדבר בא לידי ביטוי בפירושו לשירת דבורה: "אין הכוונה שדבורה וברק סדרו השירה הזאת, אבל אמר שדבורה עשתה וסדרה זה השיר וברק נטפל עמה לשורר אותו בזמר, וזהו "תשר דבורה וברק בן אבינועם" (שופטים ה:1), ע"ד "אז ישיר משה ובני ישראל" (שמות טו:1), ולכן אמר ביום ההוא לאמר, כמ"ש בשירת משה ויאמרו לאמר, שהיו בני ישראל אומרים השיר שעשה משה, וכן אמר כאן שדבורה סדרה השירה ואמרה לאמר, רוצה לומר שיאמרו אותה ברק והעם".<sup>86</sup> בהמשך אברבנאל איננו מהסס לדחות את הפרשנות העוקצנית של חז"ל כלפי דבורה המאשימים אותה ביהירות והממהרים לשמוח לאידה.<sup>87</sup> בפרשנותו הופכת שירתה של דבורה לשיר הלל לאלוהים ובוז למלכים, לרוזנים וגם לברק בן אבינועם, אשר מנסים לזכות בתהילה שמגיעה בצדק רק לה.<sup>88</sup>

אין ספק שאברבנאל מעוניין להדגיש את ההיבט האינטלקטואלי של נבואת דבורה. אף שהוא מפרש פירוש ארוך את שירת דבורה, אין הוא מזכיר את הכוח המדמה שנתפס בדרך כלל כמעצב את תוכן הנבואה ואין הוא מתייחס לתפיסה החושית כמרכיב בנבואתה, כפי שהוא עושה בהזדמנויות אחרות.<sup>89</sup> מה שמעניין אותו זה התוקף והסמכות שנבואתה נטולת הכוח המדמה והרגש מקנה למנהיגותה, תכונות שהיא חולקת עם משה רבנו.<sup>90</sup>

אם נסכם את עמדתו של יצחק אברבנאל כלפי דבורה, הרי שהיא מעוררת מספר תמיהות. למשל, מדוע בחר אברבנאל לדבר על נבואת דבורה במונחים רמב"מיים ומדוע כה חשוב היה לו

<sup>82</sup> באופן דומה מבין אברבנאל את ההתגלות שהיתה להגר במדבר שהגיעה לה "בעבור אברהם" כדי שלא תיטוש את ישמעאל ותכביד בכך על אברהם (פירוש אברבנאל על בראשית כא:18 עמ' ר. ראה/י גם עמ' רס).

<sup>83</sup> י. אברבנאל, פירוש על נביאים ראשונים, שמואל א כה עמ' רפד.

<sup>84</sup> י. אברבנאל, שם, מלכים ב, ירושלים 1960, כב:14 עמ' תרסט.

<sup>85</sup> י. אברבנאל, פירוש על התורה, במדבר יב עמ' נו-נו.

<sup>86</sup> י. אברבנאל, פירוש על נביאים ראשונים, שופטים, ירושלים 1960, ה:3 עמ' קט.

<sup>87</sup> מגילה מד עמ' ב; ילקוט שמעוני שופטים פ' ד רמז, פסחים סו עמ' ב.

<sup>88</sup> י. אברבנאל, פירוש על נביאים ראשונים, שופטים ה:3 עמ' קיב. ראוי להשוות את דבריו של אברבנאל עם

אלה של רש"י לפסים סו עמ' ב.

<sup>89</sup> S. Feldman, "Prophecy and Perception in Isaac Abravanel," pp. 223-235.

<sup>90</sup> הפרשנים מציינים את הדמיון בין תפקידו של משה כשופט (שמות יח:13) לבין זה של דבורה (שופטים ד:5)

T. Schneider, *Judges*, The Liturgical Press, Collegeville, Minnesota 2000, p. 64.

לציין את כישוריה האינטלקטואליים ומנהיגותיים בשעה שבמקומות אחרים הוא מתנגד לעמדתו של הרמב"ם בשאלת הנבואה? ועוד, כיצד מתיישבת הערצתו לדבורה עם יחסו השלילי לנשים? בהקשר זה ראוי לציין שהפירוש לשופטים נכתב בתקופה ה"ספרדית" של אברבנאל<sup>91</sup> בשעה שכל שאר הפירושים שהוזכרו לעיל, כולל הפירוש למורה נבוכים, נכתבו כבר באיטליה.<sup>92</sup> בין הפירוש לשופטים לבין הפירוש לבראשית שבו אברבנאל מתבטא בצורה שלילית כלפי נשים מפרידות כמעט עשרים שנה.<sup>93</sup> יתכן גם שדבריו של אברבנאל בקשר לדבורה כלל אינם משקפים את יחסו לנשים: גדולתה של דבורה מפקיעה אותה מתוך קבוצתה המגדרית.<sup>94</sup>

גם בדורות הבאים נבואת נשים איננה מתקבלת כדבר מובן מאליו. כך, הפירוש "כלי יקר" (שלמה אפרים לונטשיץ 1540?-1619) מתקשה להאמין שנשים יכולות להיות נביאות. בשעה שרוב הפרשנים מקבלים את נבואת מרים כעובדה, הוא בוחר להעמיס פרשנות אטיולוגית בעייתית על הפסוק "ותקח מרים הנביאה אחות אהרן את-התף בידה ותצאן כל-הנשים אחריה בַת־פִּים ובמחלת" (שמות טו:20). לדבריו, איזכור התאר "הנביאה" בפסוק זה מרמז על כך שבמעמד קריאת ים סוף הגיעו הנשים לראשונה מאז החטא הקדמון לדרגה האמוצינונית הנדרשת לנבואה. כידוע, מסביר כלי יקר, "אין השכינה שורה כי אם מתוך שמחה",<sup>95</sup> והרי מאז החטא נשים שרויות בעצב בגלל ייסורי הלידה. המילה מחולות, מסביר כלי יקר, מרמזת על המחילה שזכו בה נשים בקריעת ים סוף.<sup>96</sup> מחילה זו מחקה (ולו לרגע!) את נחיתותן בנבואה לעומת הגברים: "ומה שאמר "ותען להם מרים" (שמות טו:21) להן מבעי ליה למימר, אלא לפי שעל הים באו הנשים למדרגת האנשים בהשגת הנבואה ע"כ נאמר להם כמדברים לזכרים, כן לעתיד נאמר "נקבה תסובב גבר" (ירמיהו לא:21)."<sup>97</sup> אין ספק שכלי יקר חש סימפטיה כנה כלפי הנשים שסובלות מנחיתות לעומת הגברים ומקווה שלעתיד לבוא כל זה ישתנה, אז הנשים יהיו "כזכרים לא יולדים ושם השמחה שלמה".<sup>98</sup> האם ניתן להסיק מדבריו של כלי יקר שלעתיד לבוא נשים תשתוונה לגברים בכול ולא רק בנבואה? אף שקשה לדעת למה התכוון כל יקר עצמו, הקישור שהוא עשה בין "ותען להם מרים" ובין "נקבה

<sup>91</sup> Netanyahu, *Abravanel*, p. 36

E. Lawee, "Abarbanel's Stance Toward Maimonides," p. 126

<sup>93</sup> Netanyahu, *Abravanel*, p. 86

<sup>94</sup> דוגמא דומה אנו מוצאים בדבריו של הדרשן יצחק בן ידעיה, בן המאה ה-13, אשר מהלל דווקא את כישוריה הפילוסופיים של מרים הנביאה, בשעה ששאר התייחסויותיו לנשים משקפות דעות סטראוטיפיות.

M.Saperstein, *Decoding the Rabbis: A Thirteenth-century Commentary on the Aggadah*, Harvard University Press, Boston 1980, pp. 90-91.

<sup>95</sup> מבוסס על שבת דף ל ע"ב.

<sup>96</sup> גם בחיי בר אשר מוצא קשר בין מחולות ומחילה לבין שירת מרים, אולם הוא דווקא מתכוון לחטא העגל ("וירא את העגל ומחולות" שמות לב:19) שדווקא בו נשים, לדעת חז"ל, לא לקחו חלק. רבנו בחיי בר אשר,

רבינו בחיי על התורה, גראסווארדיין 1942, שמות טו:20 עמ' 278; לב:19 עמ' 382.

<sup>97</sup> שלמה אפרים לונשיטץ, כלי יקר, שמות טו:21.

<sup>98</sup> שם, בראשית ב:1.

תסובב גבר" והמסקנה שהסיק ממנו משמשים בדור האחרון מקור השראה לנשים אורתודוקסיות המייחלות לשנוי במעמדה הדתי של האשה היהודיה.<sup>99</sup>

בן תקופתו של כלי יקר, שמואל בן אברהם לניאדו (המאה ה-16) המכונה בעל הכלים שגם פירושו נקרא "כלי יקר", תוהה גם הוא, כיצד יכלה אשה להיות נביאה. מדוע, שואל בעל הכלים, נאמר בספר שופטים "דבורה אשה נבואה" (שופטים ד:4), הרי מספיק היה לומר דבורה נביאה? והוא מסביר: "והכוונה לומר שבאומרו אשה כיון לזה שאמר פנחס, הוא אליהו, שעם היותה אשה וקשה שידבר ה' עמה שהרי אמרו חז"ל גבי רבקה, והלא כמה כרכורים כרכר הקדוש ברוך הוא לדבר עמה ואפילו הכי לא דבר אלא על ידי שליח, לזה אמרו עם היותה אשה עם כל זה היתה נביאה שהכל לפי מעשיו, רוח הקדש שורה על המוכן ואפילו אשה".<sup>100</sup> בעל הכלים משבח את דבורה על כך שבעשיית פתילות ובשליחתן לבית המקדש בידי בעלה זיכתה את בעלה עם הארץ בחיי עולם הבא וגם הרבתה את אורו של הקדוש ברוך הוא, מעשים שהפכו אותה לראויה לנבואה. ואולם אם באור ובנרות עסקינן, הרי שבעל הכלים מבקש להזכיר שחכמת נשים "בעשיית פתילות המיוחדות לנשים שהן מצוות בהדלקת הנר שהיא כבתה נרו של עולם כמו שאמרו חז"ל<sup>101</sup> הנה כי כן, שני הכלים שהתקשו להתמודד עם רעיון נבואת נשים, תלו בתיאום בלתי מודע, את הקושי הסובייקטיבי שלהם לקבל שאלוהים יתגלה לאשה בחטאה של חווה.

### העת החדשה

ר' חיים יוסף דוד אזולאי (חיד"א) עוסק בדמותה של דבורה בהקשר הלכתי. אף שאין שום דבר חריג בעצם הדיון בסוגיית דבורה כשופטת, מעניינת הדרך הפתלתלה שבה בוחר חיד"א להתמודד עם סכנת היחוד הכרוכה בסיטואציה שבה אשה ששופטת גברים. כדי למנוע יחוד, מסביר חיד"א, בחרה דבורה לשבת במקום שבו נקברה דבורה, מינקת רבקה,<sup>102</sup> ומאחר ובבית קברות "אין יצר הרע מצוי",<sup>103</sup> לא היה משום יחוד בזמן שפיטתה!<sup>104</sup>

בהתייחסו לנבואת דבורה מתקשה חיד"א ליישב את דרישותיו המחמירות של הרמב"ם לנביא עם עובדת היותה דבורה נביאה, אולם הוא מחויב להסביר את התופעה: "... וכי תימא איש באנשים אין השכינה שורה בנבואת קבע אלא אם כן הוא חכם גבור ועשיר ועניו וגבור במדות לדעת הרמב"ם, איך אשה זכתה להיות נביאה? לזה בא הכתוב לרמוז דזכתה דבורה והיתה שלמה בכל".<sup>105</sup> בהמשך חיד"א בוחן את דמותה של דבורה ומוצא אצלה את התכונות שהרמב"ם מונה

<sup>99</sup> D. Heshelis, *The Moon's Lost Light*, Southfield MI, 2006, pp. 39-40

<sup>100</sup> שמואל בן אברהם לניאדו, כלי יקר, ירושלים 1995, שופטים ד:4, עמ' 62

<sup>101</sup> שם, עמ' 63.

<sup>102</sup> י. אברבנאל, פירוש על נביאים ראשונים, שופטים, פ' ד' עמ' קו.

<sup>103</sup> קדושין דף מז, ב פרק ד הלכה יא.

<sup>104</sup> חיים יוסף דוד אזולאי, ספר ראש דוד, ירושלים 1995, כרך א', שמות, עמ' 367.

<sup>105</sup> שם, שם.

כהכרחיות לנביא ומגיע למסקנה ש"נמצאת למד שעם היותה אשה נקבצו באו לה כל מעלות ומדות כאיש גדול ונביא לבב חכמה".<sup>106</sup> בעייתי יותר בעיניו תפקיד השופטת שדבורה נשאה בו. בסופו של דבר חיד"א מגיע למסקנה שדבורה חיה בתקופה שבה היתה הגדולה מכולם בחכמה ולכן יכלה לשפוט למרות שנשים פסולות לדון, וכן למרות היותה אשה יכלה להתנבא, שניהם כהוראת שעה. מכיוון שהיתה יחידה בדורה, מסביר חיד"א, היא מן הסתם לא עברה על "מורה הלכה בפני רבו".<sup>107</sup> במקום אחר חיד"א תולה את תכונותיה החריגות של דבורה ב"פיזיולוגיה" קבלית: הבחינה הזכרית שבה גברה על הנקבית ולכן היתה זריזה ומהירת מחשבה: "עם היותה נקבה אילה, עם כל זה ותשר דבורה כזכר "הנותן אמרי שפר" (בראשית מט:21).<sup>108</sup> אחרי דיון ממושך הוא מגיע למסקנה דומה גם לגבי חולדה שלכאורה עברה על איסור "מורה הלכה בפני רבו", שהרי על פי המסורת היתה בת תקופתו וקרובת משפחתו של ירמיהו הנביא. אולם בסופו של דבר הוא מגיע למסקנה שגם חולדה לא עברה על איסור זה.<sup>109</sup>

אם דבורה "הצליחה" להסיט את הדיון לכיוון יותר מהותי, הרי שנבואתה/שירתה של מרים מחזירה את חיד"א לפילפול הלכתי ערטיילאי. כך, למשל, הוא מקדיש עמודים שלמים להתלבטות בשאלה: האם שירת המלאכים בקריעת ים סוף קדמה לזו של הנשים, או באה אחריה.<sup>110</sup>

בשעה שחיד"א התאמץ להוכיח, כי לדבורה היו כל התכונות ההכרחיות לנבואה, מחבר הפירוש לסדר אליהו רבה "מאורי אש" (ר' אברהם שיי"ק נפטר ב-1871) מתקשה להאמין שדבורה יכלה להפוך לנביאה בזכות כישוריה האינטלקטואליים: "...הנבואה היא השגה גבוהה וגדולה מאד ואיך ישיגה הבער הנעדר מחכמה ולזה שאלתם: היתכן שהיתה דבורה גדולה יותר בהשגה מכל הנביאים? והיתה התשובה שהדר תלוי גם במעשים טובים ויש קטן בהשגה וגדול במעשה, כמו שנאמר "מעשיך יקרבוך"<sup>111</sup>.<sup>112</sup> כה קטנה אמונתו של מאורי אש בכישוריה האינטלקטואליים של אשה שגם את הפסוק "חכמות נשים בנתה ביתה" (משלי יד:1) המובא בסדר אליהו רבה בקשר לדבורה הוא איננו מוכן להבין כפשוטו: "אף שחכמת אשה אינה גדולה כל כך מכל מקום ע"י מעשיה תוכל לבנות לה בית נאמן וקיים בעולם הבא..."<sup>113</sup> למרות ההסתייגות הראשונית מאורי אש מקבל, כמובן, את נבואתה של דבורה, אך אין הוא מסוגל לראותה כביטוי לחכמתה: "ענין התגלות עניינים חדשים הנעלים משכל האנושי להשיגם, ומשיג זאת בדרך הנבואה ומפרש שזאת הוא שהשיגה

<sup>106</sup> שם, שם.

<sup>107</sup> שם, נג, עמ' א. הכלל ההלכתי נמצא בתלמוד הבבלי, ערובין סג עמ' א.

<sup>108</sup> חיד"א, פני דוד, ירושלים, 1959, עמ' ע'. לפי המדרש דבורה היתה משבט נפתלי ובברכות יעקב לשבט נפתלי טמון רמז להופעתה בעתיד ("נפתלי אילה נלקחה הזמן אגרי-שפר" (בראשית מט:21). בראשית רבה, בראשית פרשת צח. מדרש תהילים מזמור כב.

<sup>109</sup> חיד"א, ראש דוד עמ' 374-375.

<sup>110</sup> חיד"א, שם עמ' 386-393.

<sup>111</sup> משנה, עדויות פ' ה משנה ז.

<sup>112</sup> תנא דבי אליהו עם פירוש מאורי אש, למברג 1864, פ' ט, סעיף ב.

<sup>113</sup> שם, שם סעיף ו.



בנבואתה להודיע לנו והוא שהשיגה באיזה זכות ניצולו בני ישראל מזה, וזה באמת השגת הנבואה כי בדרך שכל הטבעי אי אפשר להשיג מתן שכרן של מצות וסגולתן כמו שנאמר ש"אין אתה יודע מתן שכרן של מצוות"<sup>114</sup> נתוודע לה בנבואה שע"י ברק יושעו ישראל ע"י שהיו משכימים ומעריבים לבית הכנסת וזהו "בהתנדב עם ברכו ה'" (שופטים ה:2)<sup>115</sup> בניגוד לפרשנים אחרים שאינם יודעים, מה מהות נבואתה של דבורה, מאורי אש מייחס לדבורה ידיעה מטה-רציונלית של שכר המצוות, ידיעה נבואית שנגלית לאלה שאין להם "שכל טבעי".

מחברו של הספר החסידי מאור ושמש עוסק דווקא בנבואה של מרים. הוא קושר את שירתה על הים עם חזון הגאולה העתידית. בעל מאור ושמש תוהה, מדוע היה בכלל צורך להזכיר את מרים ואת שאר הנשים, שהרי ברור שכל עם ישראל שר יחד עם משה. תשובתו מבוססת על המדרש ולפיו עולמנו, עולם הגלות, מתקיים בסימן הנקביות ("השירה הזאת" (שמות טו:1), ואילו עולם הגאולה יהיה בסימן הזכריות ("שיר חדש" (תהילים קמט:1).<sup>116</sup> ואולם, מסביר מאור ושמש השנוי העתידי הזה לא ישנה את מעמדן (הנחות) של הנשים, על כן מרים "ניצלה" את ההזדמנות הבלתי חוזרת של ההתעלות הנבואית של הנשים והשוויון קצר המועד כדי להשמיע את קולן: "...מרים המשיכה בהקפתה אור עליון, והשיגו אז אשר אין אפשר להשיג יותר לכן אמרה שירו עתה שהבנתם היה מה שאי אפשר להשיג יותר".<sup>117</sup> כישרונה הנבואי של מרים, כפי שמבין אותו מאור ושמש, התבטא ביכולתה לזהות את חלון ההזדמנויות האחד והיחיד שנפתח בפני הנשים להשמיע את קולן.

בשעה שרוב העיסוק הפרשני בדמותה ובנבואתה של מרים קשור בצורה זו או אחרת ליחוסה המשפחתי, דבורה מהווה דוגמה לאשה שמעמדה ומנהיגותה הינם פועל יוצא מאישיותה. אף שהעיסוק ההלכתי בה איננו חדש,<sup>118</sup> מראשית שנות ה-20 של המאה ה-20 ועד היום שמה מוזכר שוב ושוב בהקשרים הלכתיים הקשורים בתפקידיה הציבוריים של האשה.<sup>119</sup> המעניין הוא שבכל הדיונים האלה ההתייחסות לתפקידיה הנבואי הינה שולית. כך, הרב חיים הירשנזון (-1857 1935), אביר זכויות הנשים של העולם הדתי,<sup>120</sup> שולל את טענת אלה שתירצו את מעמדה כשופטת

<sup>114</sup> משנה, פרקי אבות פרק ב משנה א

<sup>115</sup> תנא דבי אליהו עם פרוש מאורי אש, פרק י סעיף א.

<sup>116</sup> "לעתיד לבא שנ' שירו לה' שיר חדש תהילתו מקצה הארץ (ישעיה מב) [ואומ' שירו לה' שיר חדש תהילתו בקהל חסידים (תהלים קמט)] כל השירות שעברו קרואות בלשון נקבה כשם שהנקבה יולדת כך התשועות שעברו היה אחריהם שעבוד, אבל התשועה העתידה להיות אין אחריה שעבוד לכך קרואה בלשון זכר שנ' שאלו נא וראו אם יולד זכר מדוע ראיתי כל גבר ידיו על חלציו (ירמיה ל) שכשם שהזכר אינו יולד, כך התשועה העתידה לבא לא יהא אחריה שעבוד שנ' ישראל נושע בה' תשועת עולמים לא תבושו ולא תכלמו עד עולמי עד" (ישעיה מה). מכילתא דרבי ישמעאל בשלח טו:א.

<sup>117</sup> ק. אפשטיין, מאור ושמש, וארשא 1877, עמ' 26.

<sup>118</sup> חידושי הריטב"א, מסכת שבועות, פרק ד ל עמ' א.

<sup>119</sup> מ. אילון, מעמד האשה, עמ' 221-252.

<sup>120</sup> ד. זהר, מחויבות יהודית בעולם מודרני, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2003, עמ' 198-226.

כהוראת שעה שנתקבלה על העם מתוקף היותה נביאה.<sup>121</sup> לדבריו, מבחינה הלכתית מותר לאשה לשבת בדין, ולכן לא היה לכך צורך בנבואה. ואולם, הוא מוסיף, מאחר וטבעם של בני אדם להתרחק מתפקידי שיפוט, בנבואה הועבר לדבורה הצווי האלוהי לקבל על עצמה את תפקיד המנהיגה והשופטת.<sup>122</sup> עמדתו הנאורה של הרב הירשנזון מקבלת משנה חשיבות על רקע דבריו חוקר מחשבת ישראל, מאיר איש שלום (פרידמן) (1831-1908). איש שלום, נציג מובהק של "חכמת ישראל" מדבר על דבורה בצורה פוגענית תוך פיזור רמיזות דו-משמעיות. תפקידה הנביאי של דבורה מצטמצם אצלו לחיזוי הגשם. במסגרת עמדתו הביקורתית כלפי דבורה הוא מסביר שלמרות התנהגותה הנלוזה "נתרצה ברק שתלך עמו ולא הקפיד על כבודו להחיש מפלט ויעש לעמו".<sup>123</sup>

לסיום החלק הזה נביא שני פירושים של שני פרשנים בני זמננו. הפירוש הראשון הוא "דעת סופרים" של רב ישראלי חרדי חיים דב רבינוביץ' (1909-2001) הוא פירוש לתנ"ך כולו המשתרע על פני עשרים ואחד כרכים. אף שמדובר בקומפילציה של מקורות, הפרשן איננו נמנע מהבעת דעותיו הוא. בהתייחסו לדבורה *דעת סופרים* מסביר ש"תפקיד הנביאים היה, בעיקר, להדריך את העם בדרך ה', מתוך אספקלריה והערכה נבואית. לדרגה זו מגעים בדרך כלל על ידי שלמות רבה במעשים טובים וחכמת התורה ורק לאחר מכן זוכים לנבואה. גם הנשים שהגיעו לנבואה צריכות היו לעבור את כל הדרך הרוחנית המכשירה אליה. דבורה היתה נביאה וכפי הנראה גם המובהקת בתורה בדור... עובדה זאת מעידה על גדולת ישראל שגם בין נשותיהם היו גדולות בתורה. יש אומרים שיש בזה גם להעיר שהמאמץ הרוחני בכללו לא היה גדול כל כך, כי אילו כן, בודאי היו גם מבין האנשים בישראל נביאים גדולים וחכמים, שביניהם היה נמצא איש ראוי לעמוד בראש העם ולא אשה, כשם שבכל הזמנים ובכל המקומות, וגם בכל העמים, קדם תמיד האיש הגדול בקבלת תפקיד הנהגת העם".<sup>124</sup> "דעת סופרים" פוסח כאן על שתי הסעיפים: מצד אחד הוא משבח את עם ישראל שאפילו נשותיו חכמות, אולם מן הצד השני, הפקדת הנבואה בידי אשה מעידה על מצבו הירוד של העם. צריך לציין, שחוסר האימוץ שלו בהנהגה נשית, איננו נובע מחוסר הערכה ליכולות האשה, אלא מאי יכולתה "להטיל אימת השלטון".<sup>125</sup> שוב ושוב מדגיש *דעת סופרים* את תלותה של דבורה חסרת הכריזמה בדמותו הסמכותית של ברק שרק בזכות מעמדו בקרב העם יכלה תכניתה הצבאית לצאת אל הפועל. קשה לדעת מה גורם ל*דעת סופרים* להמעיט בחשיבותה של דבורה, שהרי, כפי שראינו קודם, רוב הפרשנים מדגישים דווקא את תלותו של ברק בדבורה ואת יחסה התקיף והמתנשא כלפיו עד כדי האשמתה בהירות.

<sup>121</sup> תוספות הרא"ש על מס' קידושין, ברוקלין 1979, עמ' קיב. ראה/י גם חיד"א, ראש דוד, עמ' שסט.

<sup>122</sup> ח. הירשנזון, מלכי בקדש, מכון שלום הרטמן, ירושלים 2007, ח' ב' עמ' 184-185.

<sup>123</sup> מ. איש שלום, מאיר עין על ספר שופטים, תל אביב 1972, עמ' 21.

<sup>124</sup> ח.ד. רבינוביץ', דעת סופרים, הוצאת ספריית תל אביב, תל אביב 1959, שופטים ד:ד, עמ' עא.

<sup>125</sup> שם, שם.

הפירוש האחרון הוא "זאב יטרף". את הפירוש בן ששה- עשר הכרכים חיבר הרב זאב הוברמן (1930-2012), רב מוערך בקהילה החרדית בארה"ב. דבריו על הנבואה של מרים על הים מבוססים על פירושו של הגר"א ל"מה נשתנה הלילה הזה" בהגדה של פסח. מדבריו של הגר"א משתמע שבגאולה הבאה והסופית לא יהיה יותר צער וישראל שהיו בגאולה הקודמת בבחינת "נקבה" יהפכו ל"זכרים".<sup>126</sup> זאב יטרף, לעומת זאת, יוצק לתוך חזון משיחי זה תוכן חברתי באמרו שבגאולה הבאה "לילות נעשים כימים כחשכה כאורה, נקבות נעשים כזכרים כאשה כאיש... מצות אשה כמצות איש וחובת נקבה כחובת זכר".<sup>127</sup> לולא ידענו שהכותב הוא רב חרדי, היינו עשויים לחשוב שהדברים נלקחו ממניפסט של פמיניסטיות דתיות! אשר לנבואת מרים, אומר זאב יטרף, הרי "מפני שישועת הים שולטת בה הנהגת גאולת ליל שימורים, הנהגת הגאולה האחרונה לימות המשיח, כי השם הוא הגואל והוא המושיע, על כן הגיע זמן הארת לילה כיום ועליית נקבה למעלת ומדרגת זכר..."<sup>128</sup> במילים אחרות, קריעת ים סוף היתה "קדימון" לעולם הגאולה האמיתית שבו שורר שוויון מוחלט בין גברים לנשים. כאן התואר נביאה מתייחס לא לחזון לידתו של משה ולא למחול שמחה אקסטטי, אלא לחזון חברתי-מהפכני שנגלה למרים על הים! שירת הנשים על הים היא לא רק שיר הודיה לאלוהים על נס הגאולה הלאומית, אלא שיר תקווה למהפכה חברתית עתידית. דבריו של זאב יטרף מזכירים במקצת את אלה של מאור ושמשי, אבל המסקנות השונות מלמדות שגם בפרשנות מסורתית יש חשיבות לזמן ולמקום.

ואולם דבריו האופטימיים של "זאב יטרף" לגבי מרים לא זוכים להמשך דומה במקרה של דבורה. בהשראת הרמב"ם הפרשן החרדי המודרני מבקש להבחין לבין רוח הקודש לבין התגלות נבואית (גלוי השכינה). הוא עושה זאת בעזרת שני מדרשים: הראשון עוסק בהשראת רוח הקודש על כל אדם לפי מעשיו,<sup>129</sup> השני – בבקשתו של משה מאלוהים לשלול מאומות העולם את גלוי השכינה.<sup>130</sup> לפי האבחנה שעושה זאב יטרף רוח הקודש שהיא "התחכמות לבו ושכלו, אך לא בדרך דיבור אליו"<sup>131</sup> והיא עשויה לשרות על כל אדם בכל מקום ובכל זמן על פי מעשיו. גילוי השכינה, לעומת זאת, הוא דבר ה' לנביא, אשר מוגבל לעם ישראל ולאֶרץ ישראל. זאב יטרף מתלבט לאורך עמודים רבים, האם זכתה דבורה לנבואה של ממש כמו משה ונביאים אחרים או לרוח הקודש כמו מחברי הכתובים, ובסופו של דבר לא מצליח להכריע.<sup>132</sup> לסיום הוא "מעניש" את דבורה ושולל ממנה את הנבואה בגלל שחטאה ביהירות<sup>133</sup> שהרי "כל אדם שיש בו גסות הרוח כאילו כפר בעיקר".<sup>134</sup>

<sup>126</sup> הגר"א, הגדה של פסח כל בו, ירושלים 1962, דף ז עמ' א.

<sup>127</sup> ז. הוברמן, זאב יטרף, שמות, לייקווד 2012, עמ' קצד.

<sup>128</sup> שם, שם עמ' קצה.

<sup>129</sup> סדר אליהו רבה, פרק ט.

<sup>130</sup> ברכות גף ז עמ' א.

<sup>131</sup> ז. הוברמן, זאב יטרף, שופטים עמ' צג.

<sup>132</sup> שם, שם עמ' קט.

<sup>133</sup> שם, שם עמ' קי.

<sup>134</sup> סוטה ד עמ' ב.

הרושם הוא ש"זאב יטרף" מתקשה מסיבה כלשהי להזדהות עם דבורה, אולם נראה שאין זה בהכרח קשור להיותה אשה.

## סיכום

בניגוד לתחומים אחרים שבהם קיימת הפרדה ברורה בין המרחב הדתי הגברי לבין המרחב הדתי הנשי, הנבואה מוגדרת מלכתחילה כתופעה שוויונית, עובדה שמאלצת את הפרשנים להתמודד עם הסטריאוטיפים שהם עצמם יצרו. למרות מניינים שונים של נביאות, בפועל רק שתיים זוכות לדיון מעמיק – מרים ודבורה. הרושם הוא שהרוב המכריע של פרשנים מתקשה לקבל אותן בהערכה הראויה כמי שאלוהים בוחר בו כדבורו. במיוחד בעייתית דמותה של מרים שזרעי הביקורת כלפיה טמונים כבר בתורה. אולם גם דבורה שהובילה במנהיגותה הסמכותית את עם ישראל החד לקיומו אל נצחון מזהיר, איננה ניצלת מביקורת ואף מלעגם של פרשנים במקומות שונים ובתקופות שונות. מה שפועל לרעת שתי הנביאות הוא העדר הגדרה ברורה של מהות נבואתן: האם נועדו להעביר מסר מוסרי, האם נבחרו לפרוש חזון עתידי, או שמא "רק" משוררות היו שביטאו את אמונתן באלוהים בשירה אקסטאטית?

בשעה שהרמב"ם נמנע להתייחס לנבואת נשים, כיוון שהיא איננה עולה בקנה אחד עם תורת הנבואה שלו, הרלב"ג ור' יצחק אברבנאל מגלים גמישות מחשבתית מפתיעה ביחס לנבואת דבורה, זאת על רקע יחסם השלילי לנשים בכלל וליכולותיהן האינטלקטואליות בפרט. מעניינת במיוחד התמודדותו של יצחק אברבנאל, אשר נודע כמבקר תורת הנבואה הפילוסופית, עם הנבואה של דבורה דווקא בכלים פילוסופיים. אשר לפרשני התורה של ימי הביניים, בולט ביניהם פירושו של כלי יקר שבפירושו לשירת הים מסתתר (אולי) מסר חברתי נועז.

המעבר מימי הביניים לעת החדשה והמהפכה החברתית של ימינו לא הביאו לשנויים קונספטואליים משמעותיים בתחום פרשנות המקרא המסורתית. גם פרשני המאה ה-19 והמאה ה-20 ממשיכים לתמוה, כיצד יכול היה אלוהים לבחור באשה כשליחתו לעם ישראל. יחד עם זה, ראוי לציין את דבריו של הגר"א על שירת הים שזכו בשנים האחרונות לפירוש מגדרי רדיקאלי, אולי מבלי שהגר"א עצמו התכוון לכך. על רקע ההמשכיות של גישה סטריאוטיפית, ראוי לציין את גישתו הנאורה של ר' חיים הירשנזון שנלחם באומץ בסטריאוטיפים ובדעות הקדומות. גם ר' זאב הוברמן, פרשן חרדי אמריקאי, רומז לשנוי הגישה המסורתית ביחס למעמד האשה במרחב הדתי. יתכן שהעובדה ששני הוגים אלה חיו בארה"ב מוכיחה שגם אמונות ודעות הן עניין של גיאוגרפיה.

